

Bagi Márta:

Porfirij Petrovics és Raszkolnyikov
intellektuális párba

A "Bűn és bűnhődés" főhőse, Raszkolnyikov, már a gyilkosság elkövetése előtt sokat gondolkodott arról, hogy miért sikerül a bűntényeket majd minden esetben aránylag könnyen felderíteni. Azon következtetésre jutott, hogy a legfőbb ok nem a fizikai nehézségekben, hanem a bűnözőben magában keresendő. A legtöbb ugyanis a tett elkövetésének pillanatában valamiféle akarat- és ítélőerő fogyatkozásban szenved, pedig ekkor volna szükség a legbiztosabb ítéletre. A tiszta ész nevében azonban ezt nem tartja elfogadhatónak. Végtelen maximalizmusa nem engedi, hogy ő ilyen rész megoldásokat elfogadjon. A bűnt is, mint általában mindent, tökélyre akarja vinni, hogy az szinte már ne is legyen bűn. A tökéletes bűntény végrehajtása azonban csak abban az esetben képzelhető el, ha az a bizonyos akarat- és ítélőerőfogyatkozás nem lép fel, azaz, minden érzelmi motívumot kiszorítva, az intellektus egymaga uralkodva véghez tudja vinni tervét. Teóriájában éppen ez alapján két részre bontja az emberiséget: az intellektuálisan kivételesen fejlett kevesekre - az erős emberekre /nem kétséges, hogy az egész terv szülője ez a gondolat, és természetesen magát is közéjük sorolja/, és az intellektuális-teljesítményekre képtelen tömegre - a gyengékre. Ebben a tömegbe egyaránt besorolhatók a gazdag és ostoba nyárspolgárok és a rend minden konzerváló eleme: a hivatalnokszerkezet és a rendőrség is, amelynek tagjai intellektusukat feladva hajlandóak alárendelni magukat személytelen elveknek, nagyon is szűkös korlátokat szabva ezzel maguk köré. Ez a szélsőséges logikai

konstrukció mára tett előtt is, de utána még sokkal inkább bonyolultabbá válik.

A gyilkosság elkövetése után teljes mélységben bontakozik ki ez az összetett, drámai belső konfliktus, amelyet Raszkolnyikov elgondolásával, teóriájával, lelkiismeretével folytat, és az a külső harc, amelyet a hatalom képviselőivel, azaz a rendőrséggel és annak legjelentékenyebb alakjával, ádáz ellenfelével, Porfirij Petroviccsal kell megvívnia.

A tökéletes bűnelkövetés gondolata szinte természet-szerűleg elvezette ahhoz a megállapításhoz, hogy az ő esetében ilyen beteges zavar nem állhat be, mert amit kitervelt, nem bűn. De ez az elhatározás nem bizonyul helytállónak. A körülmények feletti csorbítatlan ítélőképesség és akarat rögtön a cselekmény után bizonytalanná válik, és egyensúlya nem is térhet vissza nagyon sokáig. Kívül, pontosabban az alacsonyabb átlagon való felülhelyezkedése nem nyugszik valós alapokon, A gyilkosság elkövetéséig minden erejével azon volt, hogy a gyilkossághoz való jogát elhitesse magával, de a bűn elkövetése után minden bizonyosságát elveszti, mert azt már semmi nem támogatja. Tovább már nem áltathatja magát, hogy amit elkövetett, az nem bűn. Az élet nem igazolja ezt a tézist. Márpedig ha a hatalom szabályzói alól ezzel a felülhelyezkedéssel nem tudja kivonni magát, akkor annak intézményeit nem veheti semmisnek, meg kell vívnia harcát a törvény megsértése miatt a hatalom képviselőivel, a rendőrséggel.

Hogy nem tudja függetleníteni magát, azt legjobban az mutatja, hogy már az első találkozás előtt is, azután pedig egyre jobban, a rendőrség félelemmel tölti el. A bűn dolgozik benne, a lelkiismeretfurdalás elkerülhetetlenül megjelenik nála, le kell hogy lepleződjön önmaga előtt;

nem felsőbbrendű ember: "Bemegyek, letérdelek előttük, és megvallok mindent" - gondolta. "Mindez csak attól van, mert nagyon beteg vagyok - állapította meg végül komoran -, agyongyötröm, kínozom magamat, úgy, hogy már nem is tudom, mit csinálok."

A tényekből a csalóka megnyugvás reményében helytelen következtetéseket von le. Valójában arra a következtetésre kell jutnia, hogy bűnétől beteg. Nagyon összetett küzdelem áll előtte: le kell győznie a betegségből adódó gyengeségét, ingerlékenységét és háborgó lelkiismeretét, hogy egyáltalán nekiindulhasson a legnagyobb harcnak, a rendőrséggel szembeni sikeres védekezésnek.

A nyomozók skálája emelkedő minőségi sorrendben mutatkozik meg neki. Először a szakmai hozzáértésben, átlátóképességben és jelentőségét tekintve kisszerű névtelen írnokot, majd Zamjotovot és Ilja Petrovicst ismeri meg. Dosztojevskij színre lépésüket külsejük részletekbe menő bemutatásával kezdi. Az írnok "feltűnően borzas alak volt, és nézésén is látszott, hogy lomha az agya". A fogalmazó, Zamjotov, "nagyon fiatal ember volt, talán huszonkét éves, arca sötétbőrű és mozgékony, öregebbnek látszott a koránál. Divatosan, kényes eleganciával volt öltözve, haja elválasztva, gondosan fésülve, pomádézva, fehér, ápolt körmű kezén egész sereg köves és pecsétgyűrű, mellényén óralánc". A főhadnagy, Ilja Petrovics /Puskapor hadnagy/, "keményre pödört, vörösés bajusza vízszintesen meredezett, feltűnően jelentéktelen vonásai némi betegségen kívül semmit se fejeztek ki".

Még hatása alatt van az olvasó a díszes társaság színekavalkádjának, amikor kialakul az első konfliktushelyzet a "hatalom" és Raszkolnyikov között, aki rongyos létére vigyázatlanul nyíltan merte vizsgálgatni a főhadnagy arcát. Megnyilvánulásai igazolják a külsejük

keltette negatív képet: "No, te ilyen-amolyan - kiáltott telitorokból Puskapor. - Te meg tűnj el!" Máskor: " Te mit akarsz itt? - förmedt rá az írrok."

Hamarosan helyesen veszi észre, hogy hozzá méltatlan ellenfelekkel került össze, ezért még inkább sérti lekezelő magatartásuk. Raszkolnyikov a megalázást senkitől sem tűri el, de ha ezt két ilyen csinovnyik teszi, az végképp felkorbácsolja önérzetét. Érezve biztos pozícióját, intellektuális fölényét, nyugodtan engedi szabadon büszkeségét, s használ velük szemben hasonlóan lekezelő hangot: "Ön is hivatalos helységben van - pattogott Raszkolnyikov -, és nemcsak kiabál, még cigarettázik is, mindnyájunkat lefitymál."

Biztonságban érzi magát a rettegés pillanatai után, és ez erőt ad neki. Engedi magát sodorni a szituációtól. A játék könnyedén megy neki, a tevékenység íze örömet szerez számára: "Az életösztön diadala, a fenyegető veszedelemből való menekülés - ez töltötte most be egész lényét, előérzetek és analízálás nélkül, rébuszok feladása és rébuszok találgatása nélkül. Tökéletes, közvetlen, tiszta állati örömet érzett egy pillanatig."

"Még semmi nincs veszve" - hiteti el magával ezekben a pillanatokban. Örül a létnek, a még nem teljesen bezárult lehetőségeknek. Ilyenkor pillanatokra ahhoz a levegőhöz jut, aminek szükségességét Porfirij később többször is említi. De valójában ez a levegő nagyon szegény oxigénben, és nagyon gyorsan elfogy. Teljesen sosem lélegezhet fel, és így igazi szabadság képzetét sosem keltheti. Nem véletlen az öröm állativá való lefokozása.

Új alak jelenik meg az örszobán: Nyikogyim Fomics. Nem felesleges pillantást vetni a felügyelő portréjára sem: "Szálás, jóképű rendőrtiszt jött be éppen, arca nyílt és pirosposzsgás, szőke pofaszakállla feltűnően

sűrű és göndör." A felügyelő emberséges viselkedése mellett még feltűnőbbek a saját szerepüket félreértelmező zamjotovok és iljapetroviccsok ilyen megnyilvánulásai: "Senki sem kíván öntől ilyen intim vallomásokot, tisztelt uram - tor-kolta le gorombán és diadalmasan Ilja Petrovics -,nem is érünk rá... Ezek az érzelmes részletek nem tartoznak ránk."

Ezzel teljesen ellentétes benyomást tesz Nyikogyim Fomics belépése és további megszólalásai is: "Ejnye... miért olyan keményen... - dörmögte Nyikogyim Fomics. Valami szégyenkezésfélét érzett... - Majd összerogy, te meg ..."

Valószínűleg ezek az emberi hangok feledtetik el Raszkolnyikovval pillanatokra kezdeti negatív élményét, és bírják rá, hogy a legbensőbb őszinteséggel próbáljon velük szót érteni: "Raszkolnyikovnak most hirtelen kedve támadt valami nagyon, de nagyon kedveset mondani nekik". De rá kell jönnie, hogy érzelmeivel nem jó helyen hozakodott elő. Valójában arról nem beszélhetünk, hogy ez kiábrándulást jelentett volna számára, hiszen előtte is látta, hogy ezektől az emberektől sok jóra nem számíthat. Kitárulkozása csupán pillanatnyi zavarnak tekinthető.

Zamjotovról kialakult, csöppet sem hízelgő véleménye az oka annak is, hogy a kristálypalotában folytatott beszélgetésükkor cinizmusában a végletekig megy el, gúnyolódásának nem szab határt:

- Nézze, hiszen maga művelt, olvasott ember, igaz?
- Hat gimnáziumot végeztem., - felelte neki méltósággal Zamjotov.
- Hat gimnáziumot! No lám, verébfiókám! És ez a választék, meg a gyűrűk... Gazdag ember! És micsoda kedves fiú!"

A rendőr állandó és határokat nem ismerő sokkolásában sikerül eljutnia odáig, hogy miután a gyanút előbb megerősíti a másokban, később megzavarva beszélgetőtársát, egészen eltereli magáról azt. Raszkolnyikov túlzottan lebecsülte partnerét, nem feltételezve róla, hogy az belelát lapjaiba. Razumihin későbbi szavaiból megtudhatjuk, hogy az azonnali hatás valóban megfelelt Raszkolnyikov elvárásainak, de nem lehetett olyan primitív Zamjotov sem, hogy később átgondolva a történetet, ne erősödjön meg benne még inkább a gyanú.

Itt többről van szó, mint tiszta állati örömről Raszkolnyikov részéről. A szavakat itt sem latolgatja, intellektuális fölénye biztos tudatában itt is előérzetek és analízis nélkül hagyja merészebbnél merészebb ötletei által elragadtatni magát, de már nem "rébuszok feladása és rébuszok találgatása nélkül".

Raszkolnyikov tisztában van vele, hogy tetteivel kirekesztette magát a világból, de sóvárogva él benne a visszalépés vágya. Azonban ennek illúziója csak pillanatokra adatik meg neki. Például akkor, amikor a Marmeladov családnál jótékonykodik, s a kis Polenka ragaszkodó szavait hallja: "Van élet! Vagy talán az imént nem éltem? Nem igaz, hogy meghalt az életem az öregasszonnyal... Most még gyengé vagyok, de ... úgy érzem, a betegség elmúlt. És tudtam is, hogy elmúlik."- gondolja magában.

Ugyanez a motívum az "Egy nevetséges ember álma" című elbeszélésében meghozza a fordulatot. Onnan az idézet: "Világosnak tűnt, hogyha ember vagyok és még nem váltam nullává, akkor élek, és következésképpen tudok szenvedni, haragudni és szégyent is tudok érezni a cselekedeteim miatt. Egyszóval ez a kislány megmentett engem."

Ugyanezt hiszi Raszkolnyikov is, de téved. A kilá-

balás csak pillanatnyi eredmény, és erre hamarosan rá is döbben. A nincs menekvés gyötrő érzete Porfirij Petrovicznak, a briliáns vizsgálóbírónak közbelépésével állandó-
sul nála. Az eddig szerepeltetett "kis nyomozócska és fogalmazócska" még előképnek sem nevezhető. Nyikogyim Fomicss képvisel átvezető láncszemet. Az előbbieket inkább mint Porfirij ellentétei lettek megrajzolva, azaz mint az elavult inkvizíciós rendszer képviselői.

Az inkvizíciós rendszerről múlt időben beszélni nagyon is esetleges. A regény a hatvanas években íródott, az igazságszolgáltatás reformjáról pedig 1864-től beszélhetünk, amikor a bíróságok különváltak a hatalomtól. Mint minden reformtól általában, ettől sem lehet csodákat várni, amely egyszeriben megváltoztatná az igazságszolgáltatás addigi elavult rendszerét. Ennek pregnáns képviselői az egymás mellett tevékenykedő zamjotovok és porfirijek.

Porfirij maga többször kifejezi kételyeit a regény során a reformokkal szemben: "Valami reform készül most... ha más nem is, a titulusunk bizonyosan megváltozik, hehehe!" Hosszú időnek kell eltelnie addig, amíg először maguk a rendőrök megértik és elfogadják a változást, és még inkább addig, amíg a változást a nép is tudatosítja magában.

Egyelőre nem ritka az országban lezajlott jelenet: az egyik oldalon az öntelt, üres hatalmaskodással, bürokratikus személytelenséggel, a másik oldalon a teljes kiszolgáltatottsággal, megalázottsággal. Sokkal ritkább a Porfirij által képviselt, a kor igényének megfelelő művelt, képzett, humanista kriminalista alakja, aki az "ez kérem nem tartozik ránk" hozzáállással szemben a "minden apró részlet fontos lehet" szempontját vezeti be.

A vizsgálóbíró bemutatásánál sem marad el a külső részletek megrajzolása: "A vizsgálóbíró csak úgy ottho-

nosan, házikabátban volt, inge ragyogó tiszta, papucsá kissé félretaposott. Harmincöt éves ember volt, alacsonyabb a középtermetűnél, kövérkés, söt pocakos, arca simára borotvált, bajusztalan, szakálltalan, haja simán hátrafésülve, nagy, kerek feje hátul a tarkón furcsán kidudorodott. Püffedt, kerek és egy kicsit tömpe orrú arcának beteges sötétsárga színe volt, de a kifejezése elég élénk, söt gunyoros."

Még mielőtt az eddigi gyakorlat szerint egyértelműen negatív következtetéseket vonnánk le a korántsem dallára valló küllemből, Dosztojevszkij fontosnak tartja gyorsan hozzáfűzni egyéb benyomásait, amelyek rögtön érdekessé teszik ezt az embert: "Talán kedélyesnek nézte volna az ember, ha szeme nem mond ellent, de a majdnem fehér pillájú, vizenyős, sűrűn pislogó szemek mintha mindig hunyorítottak, intettek volna valakinek. Ez a pillantás feltűnően nem illett egyébként szinte asszonyos alakjához, és sokkal, de sokkal jelentékenyebbé tette, mint amilyenek első tekintetben tűnhetett."

Mégis tudjuk, hogy mint eddig is, a bemutatás minden részletének jelentőséget kell tulajdonítanunk. A vizsgálóbíró házikabátban és kissé félretaposott papucsban lép színre. Már ebből is sejthetjük, hogy gonoszkodás készül Dosztojevszkij részéről, aki még Zamjotovot is rendesen - bár kicsit túl rendesen is - felöltöztette. És valóban, Porfirij kövérkés, pocakos, nem alacsony termetű, de alacsonyabb mint középtermetű, ezzel szemben feje nagy és kerek, és még ez sem elég, a tarkója furcsán dudorodik ki. S Dosztojevszkij tovább kacag hősén, mert még fontosnak tartja jelezni, hogy Porfirij püffedt, kerek és egy kicsit tömpe orrú arcának beteges sötétsárga színe volt. És mielőtt még teljesen szívébe zárná az olvasó ezt a kedves embert, ott a kiegészítés, hogy "talán kedélyesnek

nézte volna az ember, ha ..."

Az író szinte bántóan kifigurázza Porfirijt, bohócot csinál belőle - ezzel maga Porfirij is tisztában van: "Még mindig azt gondolja, hogy csak mókázom. Különben: igaza van. Engem már az Úristen is olyannak teremtett, hogy csak tréfás gondolatokat keltek az emberekben. Pojája..." Ugyanezt a szót használja rá később Raszkolnyikov is; "Hazudsz, átkozott pojája!" Ez a "pojája" már többet sejtet, mint az eddigi mókás bohóc. A pojácaság szakmája állandó eszköze. A komédiázás szerves részévé lett egyéniségének.

Ördögi, ironikus játékaival, bámulatos következetességgel sokkolja állandóan ellenfelét. Itt már joggal beszélhetünk ellenfelekről, s ezt Raszkolnyikov is érzi. Érti, hogy méltó partnerére akadt, és mivel a játéknak tétje van, ez egyben nyomasztja is. Fel kell ismernie, hogy önmagával találkozik Porfirij személyében. Békés helyzetben talán jó barátok lehetnének, de az adott körülmények Raszkolnyikov részéről ezt nem engedik meg. Az ellenfélnél meglévő hasonló intellektuális érettség veszélyeket rejt magában.

Porfirij végeredményben egyértelmű szimpátiát táplál Raszkolnyikov iránt. Megállapításai intelligens ember ítéletei. Az ellenfél az ő számára csak intellektuálisan ellenfél, emberileg semmiképpen nem az. De időnként a siker keresése közben maga is megfélekedzik arról, hogy áldozata ember, és nem holmi nyúl vadászatról van szó: "Kering, kering körülöttem, míg egyszer csak zsupsz: a számba repül és lenyelem! Az lesz aztán az öröm." Azonban rá valójában nem ez a hozzáállás jellemző. Sokkal több apró utalás van arra, hogy Porfirij póza mögül folyton előbújik az ember.

Emlékezzünk csak, mennyiben érdekli Zamjotovot vagy

Ilja Petrovicsot, hogy az előttük sápadozó vádlott mit gondol róluk. Ha Puszkapor hadnagyot tartjuk szem előtt, sokkal inkább van okunk azt feltételezni, hogy számára inkább az a cél, hogy rettegjenek tőle. Állandóan sérített önérzetének igazolására szolgál ez a mesterséges tekintélyteremtés. Velük kapcsolatban nem mondható el, amit Porfirijről megállapítottunk, hogy tudniillik képes különbséget tenni intellektuális ellenfél és személyes ellenség között. Intellektuális fejlettségük nem engedi, hogy túljussanak az "akinél a hatalom, annál az igazság" morálján. Az pedig, hogy esetleg rokonszenvet érezzenek egy-egy "esettel", teljesen lehetetlen.

Porfirij többször is kifejezi Raszkolnyikov iránti szimpátiáját: "Én igazán szeretem, és őszintén a javát akarom." Utolsó beszélgetésükkor pedig bővebben is kifejti: "Hogy merész, gőgös, komoly és igen gazdag az érzésvilága, azt régen tudtam. Ismerem ezeket az érzéseket, és amikor tanulmányát olvastam, az nem volt idegen nekem. Álmatlan éjszakákon, félig önkívületben, lüktető, felhevült szívvel, visszafojtott rajongással írta meg cikkét. Veszedelmes ám a fiatalságnak ez a visszafojtott, büszke rajongása. Borzasztóan szeretem ezt az első, fiatalos, heves próbálkozását. Esztelen és fantasztikus, de csak úgy csillog benne az őszinteség, a megvásárolhatatlan ifjú büszkeség, a kétségbeesés bátorsága."

Nem arról van szó, hogy Porfirij úgy gondolná, a hivatásából adódóan neki mindenhez érteni kell, és előadná az előállt esettel kapcsolatos feltételezéseit, mint kétségtelen tényeket - ezt esetleg Zamjotovékról képzelhetjük el -, hanem arról, hogy a vizsgálóbíró fájdó szívvel ismeri fel a fiatalemberben valaha volt önmagát, saját lázas, lüktető ifjúságát, ami azonban könnyörtelenül és visszavonhatatlanul, nyomtalanul a múlté. És azt is jól

látja, hogy a fiatalember nem áll meg ott, ahol ő, nálánál többre hivatott.

Az összehasonlítás kedvéért mindenképpen érdemes Raszkolnyikov bemutatására is kitérni: "Mert szép ifjú volt, azt meg kell adni: barna hajú, termetre magasabb az átlagnál és karcsú, sudár, a szeme gyönyörű, sötét." Csupán néhány sor az egész, minden felesleges részletezés nélkül. Ruházata csak később, az események során említődik, de csak annyiban fontos, amennyire az eseményeket befolyásolja. Ennek a fiatalembernek csak érintetlen tisztasága lényeges, és a szemei, tekintete, amelyek folyton előkerülnek mint egy-egy lelkiállapot hű kifejeződései. Raszkolnyikov magas és karcsú, Porfirij alacsony és pocakos, annak gyönyörű sötét szemei vannak, míg ennek a szemei vizenyősek és szempillái is természetellenesen fehérek.

Ugyanezt az ellentétet Porfirij így kommentálja: "Hogy ki vagyok? Egy ember, aki az útját már megtette. Egy ember, akiben talán van érzés és együttérzés, tud is egyet s mást, meglehet, de az útját már megtette. Ön: egészen más eset, Raszkolnyikov! Önnek életet szánt az Isten - bár ki tudja, lehet, hogy az is füstbe megy, semmi sem lesz belőle!"

Paradox ez a helyzet. A tulajdonképpen még egyáltalán nem idős vizsgálóbíró önmagával ellentétbe állítva a nála tíz évvel fiatalabb, minden bizonnyal száműzetés előtt álló Raszkolnyikovnak nagy jövőt jósol. És mit kell egyáltalán érteni azon, hogy az életét már megtette? Harmincöt éve erre semmiképpen nem elegendő ok. Másról van szó: a hajdanvolt ifjúi rajongásról, amely esztelen és fantasztikus, s csak úgy csillog benne az őszinteség. De amikor mindezt mondja, mintha egy kisördög bújna elő, hozzá kell tennie: "Veszedelmes ám a fiatalságnak ez a visszafojtott, büszke rajongása." Porfirij megállá-

pításával kizárja magát a fiatalság köréből, mérlegelés nem fér össze ezzel az ifjú esztelenséggel. Ezért beszélhet ő már csak mint "megvásárolhatatlanról" az ifjú büszkeségről. Látja, hogy Raszkolnyikovban még megvan az a sértetlen tisztaság /a gyilkosság után is/, amelyet nála már morális kiégettség váltott fel. De az a bizonyos kisördög azért még egy félmondat erejéig újra megszólal: "Bár ki tudja, lehet, hogy az is füstbe megy, semmi sem lesz belőle!" S ha a regény végére gondolunk, Raszkolnyikov a száműzetés után csupán harminckét éves lesz. Tehát egyáltalán nem abszurd ebből a szempontból Porfirij jóslata.

Porfirij pojáca külseje, pojáca szerepe, a kiöregedtség kínzó érzése /szemben bizonyos intellektuális érettséggel és igényeséssel/ - mind az egyén megkettőzöttségére mutat. Porfirij morálisan elkoptatott ember, de korántsem annyira, hogy ne lássa meg és ne tisztelje a másokban a végletes tisztaságot. Így az is, hogy felnéz áldozatára, megkettőzöttséget kell, hogy jelentsen neki. Egyrészt az ellenfél kitűnősége magasabbra teszi előtte a mércét, hozzá méltó feladattal, s végül győzelemmel kecsegtet. Másrészt megszerette a bűnöst, és kínozza a tudat, hogy ilyen remek ember az áldozatává válik. Az "áldozat" szót csak annyiban érthetjük szó szerint, amennyiben egy bűnelkövető feltétlenül áldozata lesz a nyomozónak a bűnügy felderítésével. Nem gondolhatunk itt személyes bosszúra, öncélú hatalmaskodásra, amely esetleg Zamjotovék eszköztárában képzelhető el. Porfirij látja azt is, hogy a nyomozás sikerével, a vallomás kikényszerítésével tudja csak igazából visszavezetni Raszkolnyikovot az életbe.

Bizonyos fokig hasonló kettősséggel találkozunk Raszkolnyikovnál is. Fél Porfirijtól, de tiszteli is. Fél tőle és gyűlöli, mert érzi, hogy ellenfele nem alacsonyabb rendű nála, és az képes hatalma alá vonni,

földre kényszeríteni: "Most újra végiggondolta, és felkészült a párviadalra, de abban a pillanatban megint érezte, hogy remeg félelmében a gyűlöletes Porfirij előtt. Mérheterlenül, kimondhatatlanul gyűlölte és félt, hogy gyűlöletében el találja árulni magát."

Érezte, hogy ennek a játéknak nagy a tétje, és ez az ember képes véglegesen kizárni az életből. Paradoxnak tűnhetne, hogy az előbb azt állítottuk, hogy csak Porfirij tudja visszavezetni az életbe Raszkolnyikovot, ő pedig úgy érzi, hogy Porfirij az egyetlen, aki igazából kizárhatja, azonban ez így természetes. A bűnös, aki valójában azt sem látta be, hogy bűnös, természetesen azt sem láthatja be, hogy leleplezésével a rendőrség jót tesz vele.

Porfirij nem a hivatalos forma szerinti módszerekkel dolgozik, bár Raszkolnyikov ezeket kéri számon rajta: "Fogasson el, tartson házkutatást az előírt formában, de ne játsszék velem!" Ha az a forma szerint foglalkozna vele, ugyanúgy megvetést kapna cserébe, mint Zamjotovék. Porfirij a maga nem forma szerinti módszereivel győzedelmeskedik. Raszkolnyikov felismeri, hogy ellenfele ugyanazon játékszabályok szerint játszik, mint ő. A hagyományos bűnüldözés módszereit ő is jól ismeri, de ezekkel szemben nem megy semmire.

Porfirij szerint "a nyomozást nem szabad, hogy lépten-nyomon akadályozza a formalitás. Hiszen a mi mesterségünk a maga nemében művészet." Porfirij a nyomozást akarja tökélyre vinni, ugyanúgy, mint Raszkolnyikov a bűnelkövetést. Valamelyiküknek konfliktusukban győznie kell. Porfirijnek könnyebb a dolga, mert ő áll az igazság szolgálatában. A "hivatalos igazságéban" mindenképpen, de ha figyelembe vesszük humanista beállítottságát, akkor a megkülönböztetést nem szükséges hangsúlyozni.

Kettejük viadala magas szintű játék, nem holmi

dilettánsok kerülnek szembe egymással. Hasonló "játékot" Zamjotovékkal nem képzelhetünk el. A vele is játék jegyében induló beszélgetés éles egyoldalú gúnyolódásba torkollik, mert Zamjotov hiányos intelligenciája miatt képtelen partner lenni. Zamjotov szinte az első pillanattól Raszkolnyikov ördögi gúnyolódásának sokkja alá kerül, és mindvégig képtelen józanul kikerülni onnan. Razumihin szavaiból tudjuk, hogy Zamjotov még jó ideig nem került ki a beszélgetés bénító hatása alól: " Látnád most azt a tacskozó Zamjotovot, hogy le van törve! El se képzeled! »A kisujjával sem érek fel« - azt mondja. Már tudniillik a te kisujjaddal. Olykor feltámadnak benne a nemesebb érzések. No és az a lecke barátom, az a lecke ott a Kristályban! Ragyogó volt. Hisz előbb megijesztetted. Úgy hogy majdnem görcsökbé esett, már-már kényszerítetted, hogy újra elhiggye azt a képtelen ostobaságot. És akkor hirtelen nyelvet öltesz rá! »Na ugye megfogtalak?« Ragyogó! Most aztán össze van törve, porba van sújtva. Nagy mester vagy fiam, becsületemre."

A naiv Razumihinnal szemben Porfirij másként kommentálja az esetet: "Máskor meg elméje játékosságában bolondot űz abból, aki gyanúsítja, elsápad, hogy úgy mondjam készakarva, játékból, de nagyon is természetesen sápad el, nagyon is valószínűen, és tessék, megint csak gyanút keltett! Előbb talán lépre megy a másik, de alszik rá egyet, és észbe kap, ha nem esett a feje lágyára. Sőt, többet mondok: ő maga tolakszik előre, oda dugja az orrát, ahova nem hívják, újra meg újra szóba hozza, amiről hallgatni kellene, példalózik, célozgat... A természet tükör, uram."

Az viszont tény, hogy Zamjotov nem lehetne az, aki eljuttatja Raszkolnyikovot a beismerésig. Lassú

észjárásával soha nem tudna a gyanúkból bizonyítékot csinálni. Morális érzéke híján nem képes arra, amire Porfirij, hogy belehelyezkedjen az ellenfél gondolatmenetébe, és arra mindig a megfelelő választ adja.

Porfirij és Raszkolnyikov is igyekeznek a játékszabályok határait a lehetőségig kiszélesíteni. Úgy Raszkolnyikov, mint Porfirij kiadja a maga stratégiáját, nem félve attól, hogy ezzel fegyvert ad a másik kezébe. Raszkolnyikov a Zamjotovval való évődésen kívül egy sokkal használhatóbb fegyvert is adott Porfirij kezébe, amelyben a bűnelkövetés lelki motívumait taglalja. A közelharc arra tendál, hogy ki sérti meg hamarabb a játékszabályokat. Raszkolnyikov számára hosszú ideig idegen marad a játék. Nehezen tudja betartani a szabályokat, és ezért állandó rettegésben él, mikor árulja el magát: "Tapasztalatlan vagyok, s ezért dühöngök ennyire. Nem szoktam meg, nem bírom ezt az aljas szerepet."

A kocka megfordult. A Kristályban Zamjotov árult el teljes járatlanságot az intellektuális párviadalban, itt Raszkolnyikov bizonyult tapasztalatlanabbnak. Érdemes még egyszer felidézni: "No és az a lecke barátom, az a lecke ott a Kristályban! Ragyogó volt... És akkor nyelvet öltesz rá: Na ugye megfogtalak?" Igaz, Razumihin szájából hangzanak el a kissé túlzó dicséret szavai Raszkolnyikov diadaláról, mégis nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot a Raszkolnyikov és a Porfirij féle játék kiszólásaival: "No ez jó lecke volt! Ez már nem is macskagégér játék." - állapítja meg Raszkolnyikov. "Kering, kering körülöttem, míg egyszer csak zsupsz: a számba repül, és én lenyelem!" - mondja Porfirij.

Raszkolnyikov a rendőrségen történő első megjelenésekor még élvezte a játékot; az ellenfél gyengének

bizonyult, a tét nem mutatkozott olyan nagynak. De most fél a komédiázástól, bele kell még tanulnia abba, amiben Porfirij már tapasztalata révén nagyobb mester. Ez a beletanulás azonban csak részben jelent felemelkedést, másrészt igenis hozzáaljasulás az általa is aljasnak titulált módszerekhez. Így ez a kettősség a módszerek megítélésében szinte állandóan küzd benne: "És mit össze nem hazudtam ma, mennyi gyalázatosságot műveltem. Aljasul hízelegtem és komédiáztam.

Porfirij a pszichológiát választja eszközül, hogy tetten érje Raszkolnyikov logikus elgondolásait. Minden szava kettős értelmű, és a látszólag legtávolabbi dolgokba is belejátszik Raszkolnyikov és bűne. Raszkolnyikov nehezen szokja meg ezt a formát: "Lehetséges volna, hogy minden hátsó gondolat nélkül mondja, amit mond? A szavak mindennapiak, igaz, de valami van mögöttük... Nem mert hinni a fülének, és nem is hitt. De mohón kutatott a kétértelmű szavak árjában, igyekezett megragadni valami biztosat, véglegeset."

Porfirij nem titkolja módszerét: "Igazán annyira szeret játszani?" - kérdezi Raszkolnyikov. "Nem hiszi? Várjon csak, felültetem én még magát is." - válaszol Porfirij.

Mint minden szava, ez is kétértelmű, de valójában nagyon is világos célzás Raszkolnyikov számára. Porfirij szívesen kever össze tényeket és különböző szájból elhangzott kijelentéseket is a bűnös megzavarása végett: "Elaltatni az éberséget, hogy azután lesújtsak a feje búbjára a balta fokával, egyenesen a feje búbjára - igazán sikerült hasonlat." S tudván, hogy a hasonlat mennyire jól sikerült és mennyire találó, egy másik alkalommal odáig megy a sokkolásban, hogy az egész kifejezést Raszkolnyikovtól származónak nevezi. Ellenben Rasz-

kolnyikov minden szavára kényesen próbál ügyelni, talán jobban is, mint kellene. Ez már nem a Zamjotovval szemben megszokott könnyed játszadozás, ahol a szavak különösebb fontolgtás nélkül követik egymást: "Miért tettem volna hozzá, ha jól emlékszem? És miért izgat annyire, hogy hozzátettem?"

Néhol Porfirij célzásai meglepő nyíltsággal szólnak, sértőnek mégsem vehetők, mert mindegyiket lehet másképp is magyarázni, amit egy büntelen ember semmiképpen sem venne sértésnek: "Őn is rá tudná szólni magát, hogy öljön?" Raszkolnyikov reagálása erre a következő: "Pfuj, micsoda arcátlan nyíltság!"

Meg is lephet bennünket ez a reagálás, hiszen az előzőekben éppen ezt a nyíltságot követelte magával szemben. De ez már azok közé az ellentmondások közé tartozik, amelyekbe mint bűnösnek keverednie kell. Néha azonban legyőzve féltékenységét, érzi és élvezzi, hogy éles eszével maga sem marad el az ellenfél gondolkodása mögött, átlát rajta, és hibátlanul tudja visszaütni a feldobott labdákat. Néha itt is belekóstolhat a tevékeny játék ízébe: "Raszkolnyikov megint mosolygott. Rögtön látta, miről van szó, és hogyan akarják sarokba szorítani. Elfogadta a kihívást."

De többnyire keserűen kell beismernie, hogy a folytatás óriási erőfeszítésekbe kerül, és nem lehet biztos a sikerben: "Most megvívjuk a harcot - mormogta gúnyos mosollyal. A gúny önmagának szólt: szégyennel és megvetéssel gondolt kicsinyhitűségére.

Az amúgy is kétes értékű sikereket még inkább lefokozza Porfirij gúnyolódása: "Hehe! Éles eszű! Éles eszű ember ön, uram, mindent észrevesz. Játékos elme. És különösen a komikumra mindig rátapint."

Raszkolnyikov maga is gyakran próbálkozik a ré-

buszokban való társalgással, de ő gyakran nem ismeri fel a hatást. Nem ismerheti fel, mert a tisztán logikai gondolkodás nem enged figyelembe venni semmit, ami nem racionális. Úgy, ahogy Porfirijt a maga intellektuális nagyságával kihagyta számításából, annak pszichológiáját sem ismerte el.

Néha azonban önmaga is megínog gondolkodása helyességét illetően, de ez csak pillanatokra van így, és mindig visszaveszi az értelem az egész ember kormányzását: "Nem, nem bírom megtenni, nem bírom. Ha még olyan hibátlan is a számítás, ha minden, amit ebben a hónapban végiggondoltam világos is, mint a nap, és logikus, mint a matematika..."

Porfirij viszont nagyon jól látja a pszichológia határait. Tudja, hogy csak a pszichológia segítségével nem juthat el a kívánt matematikai világosságú eredményhez. Porfirij képes rá, hogy elismerje módszere hiányosságát, és a kétféle gondolkodást keresztezve racionális biztonságú eredményt akar elérni. Arra vár, hogy Raszkolnyikov "olyasmit is csinál, ami már nagyon hasonlít az egyszerűegyzet, vagyis majdnem matematika". Tudja, hogy az igazság feltárásában helyet kell szálni saját ügyességén kívül a morális ráhatásnak és a véletlennek is: "És hiszen éppen ott a hiba, hogy ez az átkozott pszichológia mindig kétértelmű... Csak egy picinyke csücsköt kapjak a kezembe, de olyat, amit megfoghatok és magja is van, nem csupa pszichológia." Éppen ezért várja Porfirij a véletlent, vár valami mást, valami bizonyosat. És éppen ezen a ponton van a legnagyobb különbség Porfirij és Raszkolnyikov gondolkodásában, ez az, ami előrevetíti Porfirij sikerét. Porfirij elismeri a véletlen létezését, sőt, racionális bizonyítékok hiányában tőle várja, hogy valami biztosat produkáljon számára.

Raszkolnyikov viszont nem ismeri, nem ismerheti el az irracionális véletlen létezését, és épp ezért arra a következtetésre jut, ha nincsen véletlen, akkor nem lehet ellene semmi bizonyíték, tehát nem bukhat meg. Azonban lépten-nyomon rá kell döbbsennie, hogy a gyakorlati életet hiába próbálja nem-létezőnek tekinteni, annak akadályaiiba folyton beleütközik.

Az intellektus elnyomott szférája, az érzelmek néha leküzdhetetlen erővel hatalmasodnak el rajta. De tervét ezen az úton nem igazolhatja, hát értetlenül áll az én ilyen megnyilvánulásai előtt: "De már az is sok volt neki, nem bírta, megundorodott és megfutott, megutálta önmagát. A gondolati elemzéssel, a kérdés erkölcsi megítélésével csakugyan elkészült, borotvaéles érvei voltak, és önmagában, legalábbis tudatosan, nem talált ellenérvet. De valójában nem hitt magának, és erőnek erejével, görcsösen igyekezett, mindenféle mellékutakon kereste a cáfolatot, mint-ha egy zsarnoki akarat kényszerítette volna erre."

Raszkolnyikov fél a véletlentől, amely számításai ellen dolgozik, retteg az előre ki nem számítható történésektől. Elfogadni csak annyiban képes /és ezekben az esetekben kénytelen lemondani a magyarázatról/, amennyiben azok elgondolásait előre viszik. Így van ez, amikor véletlenül a Széna téren járva meghallja, mikor lesz az öreg-asszony otthon egyedül, és így van ez akkor is, amikor a véletlen következtében /a konyhában levő balta elcsenése megghiúsul/ terve majdnem összeomlik, a következő pillanatban hasonló véletlen segíti hozzá egy másik baltához. Magyarázatot nem keres, hiszen nem is találhatna.

Helyette így szól: "Ha eszed elhagy, segít az ördög! Ez a kis véletlen nagyon felbátorította."

A dolgok szerencsés összjátéka, amelyek során a gyakorlati akadályok maguktól megszűnnek körülötte, már-már banálissá teszik: "Raszkolnyikov az utóbbi időben hajlott a babonaságra /a babonaság nyomai még ezután is sokáig megmaradtak benne, szinte belerögződtek/. Ezt az egész dolgot is valahogy különösnek, titokzatosnak látta később, hajlandó volt feltételezni, hogy rendkívüli erők és rendkívüli véletlenek irányították."

Porfirij vele ellentétben nemcsak tisztában volt a véletlen létében, de számított rá, tudatosan ki akarta használni. Ezért Raszkolnyikov jellemét jól kiismerve annak idegeiben bízott, és ezzel jó helyre tapintott. Akaratlanul igyekezett felkorbácsolni maga ellen Raszkolnyikov gyűlöletét, hogy az indulat által elragadtatva az védte lenné váljon, logikus gondolkodása cserbenhagyja, s ezáltal kiadja magát: "Van úgy, teszem azt, hogy békén hagyom az illetőt - állandó szorongásban tartom -, előbb-utóbb elveszti a fejét. No és az idegek!"

Hogy Raszkolnyikov legsebezhetőbb pontja az idegei, azt nemcsak ő, hanem maga Raszkolnyikov is jól tudja. Érti, mire megy ki a játék, és retteg, hogy gyenge a védekezése, hiába tudja, mitől kell óvnia magát: "Az idegeimet akarják felzaklatni, vagy csak ugratás az egész?" A legkisebb, legjelentéktelenebb apróságok is felingerlik.

"Porfirij most már szinte leplezetlen gúnnyal nézett rá, szemét visszahúzta, sőt mintha ráhunyorított volna. Vagy csak neki rémlett így?"

Az ő ingerlékenységével szemben Porfirij rendíthetetlen nyugalma, sőt sokszor kedélyes magatartása áll. Egyszerű a válasz arra, hogyan őrizheti meg ezt a szilárd tartást ő, amikor a másik a beszélgetésben már-már el-

veszti a fejét. Nem ő róla van szó, legalább is aki kettőjük közül nagyobb kudarcot vallhat, az mindenképpen Raszkolnyikov. Bár Porfirijt is személyesen érinti a kérdés, de mégsem olyan mértékben belügye, mint Raszkolnyikovnak. Az ő feladata éppen a másik felingerlése, arra a bizonyos véletlenre várva, és ehhez neki meg kell őriznie nyugalomát. Utólag történik utalás arra, hogy természetesen többször őt is felizgatták a dolgok: "Szóval vártam önt. Csak úgy dobogott a szívem." Azonban nyugodt alapállásából csak nagyon ritkán lép ki. A belül forrongó feszültséget csak kivételes esetben enged elhatalmasodni magán: "Porfirij a lehető legnyájasabban fogadta, csak egy-két pillanattal később látta meg rajta a zavar áruló jegyeit, mintha kizökentették volna a kerékvágásból, vagy olyasmint kaptak volna, amit egyedül, titokban akar csinálni." Azonban itt is hamarosan magára talál, valójában itt sem zavarról van szó, amint azt Raszkolnyikov feltételezi, hanem inkább szórakozottságról, töprengésről.

Raszkolnyikov jelenlétében egyetlen egyszer történik meg, hogy nem tud uralkodni magán, mert a helyzet annyira váratlan és annyira feszült pillanatban történik, amikor az idegek harca döntő ponthoz ért, hogy a robbanást képtelen magában tartani. Mint a megzavart színházi rendező a főpróbán, dühöng, mert a véletlen az egyetlen védetlen pontján érte, már-már a végső győzelem küszöbén: "Miért szaladsz előre, mi? Mit akarsz elborult eszeddel? - Más beszél belőle." - mondja Mikolkának. Számára az a legmegdöbbentőbb ebben a pillanatban, hogy a véletlen most nem az ő malmára hajtotta a vizet. Ahelyett, hogy a várva várt véletlen következett volna be, óriási meglepetésére őt érte olyan véletlen, amelyre nem számított.

Ezen kívül még egyszer hallunk arról, hogy szabadjára engedte indulatait - a szabó elbeszéléséből: "Ő /Por-

firij/ meg fel-alá szaladgált a szobában, ököllel verte a mellét. Zsiványok! Mit műveltetek velem? Hisz ha ezt tudom, rendőrrel hozatom bel! " Kitörése itt is teljesen érthető. Ezt pedig azzal magyarázhatjuk, hogy amire oly régen várt, az egyetlen szilárd pont, a véletlen, kicsúszott a kezéből, mielőtt még megfoghatta volna.

Mégis azt kell mondanunk, hogy Porfirij személye szinte sérthetetlenül, minden oldalról körülbástyázva áll előttünk. Ennek két okára is lelhetünk. Egyrészt ő lehetett őszinte. Önmaga is többször hangsúlyozta, hogy őszinte ember, így nem kis előnye volt, hogy természetes, pozitív én-jét nem kellett folyton elnyomnia. Ha a szerep miatt, amit játszik, őszintétlennek bélyegeznénk, hiba lenne. Hiszen más a játék, és más a hazugság ebben az esetben. Ha valótlan mond, az egyértelműen a játékhoz tartozik. Ha kellő vizsgálat nélkül ítélnénk, az utolsó beszélgetés során ezt a játékot egyszerűen hazugnak mondanánk, mert itt nem mint játék, hanem mint őszinte kitárulkozás jelenik meg a végső leleplezés. De ha figyelmesen olvassuk szövegét, egyetlen hazug szót sem találunk a gondolatmenetben, bár tény, hogy itt sem hiányzik a kétértelműség, amely eleinte megnyugtató magyarázkodásnak tűnhet. Raszkolnyikovnál viszont az őszinteség egyenlő lenne a beismeréssel, hát folyton hazugságra kényszerül.

Porfirij sérthetetlenségének másik oka az, hogy belső vívódásait az említett kivételeken kívül nem ismerjük, az ő gondolataiba nem láthatunk bele. Porfirijt Raszkolnyikov szemével látjuk, s Porfirij célja éppen az, hogy csak azt láttassa Raszkolnyikovval, ami rá nézve nem lehet árulkodó.

Másrészt azt is el kell ismernünk, hogy Porfirij kétségei kevésbé érdekelnek bennünket, tőle is tudjuk,

hogy egy befejezett ember vívódásait hallhatnánk csak, ezek pedig Raszkolnyikov nagyon is életes problémái mellett kevésbé fontosak.

Hogy mint emberek valójában nem ellenségek, erre a harmadik találkozásuk világosan rámutat. Porfirij teljesen jóakaratólag közeledik Raszkolnyikovhoz, és ez az, amivel Raszkolnyikov nem tud mit kezdeni.

A tapasztalt Porfirij már nem olyan egyoldalúan látja az eseményeket. Elismeri a környezetnek a bűncselekményben játszott nagy szerepét, az étellel szemben sokkal megengedőbb álláspontot képvisel, mint Raszkolnyikov. Ez tette lehetővé, hogy áldozataival személyes kapcsolatba lépjen: "Egy pillanattal azután már komoly és aggóató volt megint az arckifejezése, sőt Raszkolnyikov ámulatára majdnem szomorú. Ilyennek még nem is látta, nem is hitte volna, hogy ilyen is tud lenni az arca."

Raszkolnyikov hideg racionalizmusa ezen a ponton fel kell hogy mondja a szolgálatot. Porfirij felismerve a természettudományos alapokon nyugvó pszichológia határait, váratlanul és a legjobbkor a morális meggyőzősége mezejére lép. A logikus érvelést, ami ellen Raszkolnyikov esetleg még felvehette volna a harcot a hasonló gondolkodás miatt, ekkor felváltja a morális ráhatás. Porfirij helyesen méri fel, hogy amire hatnia kell, az Raszkolnyikov büszkesége, életősztőne és igazságérzéke: "A szőkevényeknek nehéz, nyomorúságos az élete, önnek pedig elsősorban élet kell. Meghatározott helyzet és megfelelő levegő... Legyen erős szívű, és ne féljen semmitől. Gyáván meghátrálna a nagy tett elől? Ez aztán szégyenletes gyávaság volna. Ha azt meg tudta tenni, legyen most is kemény, úgy kívánja az igazság."

Bár a látványos vallomás nem történt meg, Porfirij gyakorlatilag legyőzte Raszkolnyikovot. Az lelkiekben meghajlott előtte. Olyan játék ért ezzel véget, amelyben a nyomozó az első pillanattól tudta, ki a bűnös. A játék arra ment ki, hogy mikor sikerül erre ráébreszteni Raszkolnyikovot, s még inkább arra, hogy mikor sikerül beláttatni vele, hogy valóban bűnös. Amikor ezt sikerült beláttatnia, akkor világossá kell hogy váljon Raszkolnyikov számára, hogy két út állhat előtte: Az öngyilkosság /de ez nem az ő szerepe, ez az út Szvidrigajlové/, illetve az önfeladás. Porfirij jó érzéssel még adott számára kevés időt, hogy önmagával elrendezze problémáit, próbálja meg elfogadni helyzetét. Szonya már csak a végső lökést jelenti a maga tisztán morális ráhatásával a vallomás megtételéhez.